

УДК 340.111

АНТРОПОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗАКОННОГО ІНТЕРЕСУ ANTHROPOLOGICAL ASPECTS RESEARCH OF A LEGITIMATE INTEREST

Левченко Д.В.,
здобувач кафедри теорії держави і права
Національного університету «Одеська юридична академія»

Стаття присвячена дослідженню антропологічних аспектів розуміння законного інтересу. Виявлено логічні зв'язки законних інтересів з категоріями можливості, волі, права. Доведено, що законні інтереси є специфічними правовими засобами, в яких знаходить своє вираження воля людини.

Ключові слова: юридична антропологія, законний інтерес, суб'єктивне право, воля, можливість.

Статья посвящена исследованию антропологических аспектов понимания законного интереса. Выявлены логические связи законных интересов с категориями возможности, свободы, права. Доказано, что законные интересы являются специфическими правовыми средствами, в которых находит свое выражение воля человека.

Ключевые слова: юридическая антропологія, законный интерес, субъективное право, свобода, возможность.

The article is devoted to research the anthropological aspects of understanding of a legitimate interest. Logical connections of legitimate interests and possibility, liberty, right has being discovered. It is proved that the legitimate interests are specific legal means, which reflect the will of man.

Key words: legal anthropology, legal interest, subjective right, freedom, opportunity.

Постановка проблеми. Законні інтереси є особливими елементами правового статусу суб'єкта права. Законний інтерес можна розглядати як недогматичну складову права, адже він є нетиповим, вкрай індивідуалізованим, неконкретним; і в той же час він – одна з найважливіших складових правової сфери. Законний інтерес виступає додатковим регулятором, «заступником» суб'єктивного права, елементом змісту правових відносин. Лібералізація системи державного управління в Україні призвела до поживлення досліджень законних інтересів у сфері публічного та приватного права. Це пов'язано із тим, що, крім чітко визначених у нормативно-правових актах суб'єктивних прав у цій сфері, за суб'єктом права залишається можливість відстоювати і реалізувати свої інтереси, а також гарантується захист цих інтересів у адміністративному і судовому порядку. При цьому залишаються проблеми розуміння сутності законного інтересу. У цьому зв'язку перспективним постає розгляд законних інтересів з точки зору юридичної антропології.

Стан дослідження. Ступінь розробленості проблеми законних інтересів визначають праці ві-

тчизняних і зарубіжних вчених і філософів. Серед найбільш значимих можна виділити роботи дореволюційних, радянських і сучасних російських авторів С.С. Алексєєва, С. І. Архіпова, Л.Є. Балашова, В. М. Баранова, В. А. Бачиніна, Г. К. Варданянца, М. В. Вітрука, В. П. Грібанова, Р. Є. Гукасяна, М. А. Гурвіча, А. Г. Здравомислова, О. В. Малька, М. Г. Матузова, С. В. Михайлова, М. В. Першина, В. В. Субочева, Д. М. Узнадзе, Н. А. Шайкенова, А. І. Екімова та ін.

Мета статті – виявити антропологічні засади законного інтересу.

Виклад основного матеріалу. Сучасна методологічна ситуація у юридичній науці більше, ніж будь-коли вимагає від вченого звертатися до антропологічного і аксіологічного підходів; тим паче, що досліджуване явище законного інтересу, по-перше, є елементом людської свідомості; по-друге, становить певну цінність для людини.

До особливостей сучасного антропологізму можна віднести: 1) зверненість не лише до природних і культурних сфер, але й до внутрішнього духовного світу, як до осередку людської активності; 2) роз-

гляд свободи як можливості виходу за межі даної соціальної і природної необхідності; 3) констатація факту неспеціалізованості людини, обділеності її інстинктами, незацикленості на певних видах поведінки, завдяки чому людина є істотою індивідуальною, пластичною, вільною і непередбачуваною; 4) визначення конфлікту індивідуального і загальнолюдського, сучасний антропологізм ставить задачу розв'язання цього конфлікту шляхом знайдення паралелей між ними [1, с. 24-32].

Професор О. О. Пучков вказує, що призначенням юридичної антропології є забезпечення дослідження актуальних проблем буття людини у правовій діяльності [2, с. 3]. У зв'язку із цим, за думкою Ю. М. Оборотова, для юридичної науки відкриваються нові можливості пізнання правосвідомості, правової поведінки тощо; а головне – можливість нового розуміння людської поведінки у правовій сфері [1, с. 25].

Відомий філософ і соціолог права В. А. Бачинін зазначає, що теорія і філософія права потребують дослідницького і методологічного антропологізму, що дозволить, з одного боку, глибше проникнути в сутність права через пізнання природи людини, а з іншого боку, допоможе краще зрозуміти природу людини через пізнання сутності права [3, с. 273].

Антропологічний підхід дає змогу поглянути на проблему законного інтересу через дослідження людських якостей. Інакше кажучи, законний інтерес має сприйматися в першу чергу як прояв людської індивідуальності, а вже потім – перевіритися на відповідність цього проявленого людиною інтересу праву. Слід пам'ятати, що інтереси виникають у повсякденному житті щодня і мають різноманітну природу (деякі з них взагалі знаходяться за межами правового простору), для права ж вони мають значення настільки, наскільки вони зачіпають законодавчі положення і впливають з суб'єктивних прав, юридичних обов'язків тощо. Законним стає такий інтерес, який прямо у законі не називається, але має на увазі чи впливає із нього. Втім, такий зв'язок із законом не є головним: він має похідне значення, первинним же є те, що цей інтерес виходить від людини. Таким чином, і законодавець, і правозастосовник зобов'язані враховувати інтереси, що найчастіше зустрічаються у правовому житті, як при розробці і вдосконаленні правових норм, так і в ході правозастосовної діяльності.

Думається, що у філософсько-правовому дискурсі категорію інтересу слід розглядати поряд із категорією «домагання» (рос. – «притязание»). Російський філософ і правознавець В. П. Малахов пропонує розглядати домагання як психологічну характеристику людини; феномен, основними моментами якого є воля, інтенціональність, напруженість, зусилля тощо [4, с. 111].

Домагання пов'язане із зосередженістю на предметі домагання, навіть – на сенсі того, чого домагаються. Зосередженість є інтелектуально-духовною характеристикою людини і не подібна до вольового психічного акту. Домагання виявляється у тих випадках, коли предметом домагання є те, без чого, в

принципі, можна було б обійтися. Якщо під необхідністю розуміти те, без чого неможливо прожити, то домагання стосується наднеобхідності. На думку В. П. Малахова природне право починається саме з того моменту, коли воно виявляється наслідком того, що правом (домаганням) стає наднеобхідність. Домагання взагалі розглядається як квінтесенція правової істоти (людини), елементарна частка, з якої бере початок увесь зміст дійсного і ідеального права [4, с. 112-113].

Важливим є розмежування нагальності і бажання: якщо нагальність є хотінням і волінням у формі необхідності, то бажання є хотінням і велінням у формі випадковості. Фактичне домагання завжди являє собою внутрішню єдність нагальності і бажання, оскільки у них виражені необхідні і випадкові моменти реальності. Індикаторами нагальності є її стабільність, настійність і постійність пред'явлення. Індикаторами бажання є не обов'язковість, нестабільність, разовість, ситуативність. На відміну від нагальності, бажання відокремлюється від правової істоти без особливої шкоди для її якості.

Антагонізм нагальності і бажання проявляється в тому, що нагальність є спільною для багатьох правових істот, адже вона стосується певного мінімуму домагань; а бажання є індивідуальним і прагне до максимальності. Якщо збіг нагальних вимог у суспільстві і можливість їх реалізації призводить до правового структурування суспільства, то масова реалізація бажань невідворотно зруйнувала б правову систему [4, с. 117].

Ці звернення до праці В. П. Малахова наводять на певні міркування щодо природи законного інтересу. Думається, що законний інтерес можна розглядати як спосіб юридичного оформлення домагання, причому до розряду законних інтересів потраплятимуть переважно бажання, реалізація яких не суперечить правовим приписам. Останнє зумовлене тим, що інтерес є категорією об'єктивно-суб'єктивною і становить відбиття у людській свідомості усвідомленої потреби у задоволенні інтересу: таке відбиття має не необхідний, а випадковий характер, адже цілком покоїться на індивідуальних якостях людини. Втім, право може гарантувати можливість реалізації лише таких бажань, які не суперечать його основним принципам і ідеям та узгоджуються із нагальністю і бажаннями інших осіб. Щодо нагальності, то для її виразу найчастіше вдаються до прямого її позначення за допомогою суб'єктивних юридичних прав.

Для антропологічних якостей законного інтересу важливою такою є думка Г. В. Мальцева: «інтерес є категорія, що характеризує розвиток суб'єкту... Коло інтересів суб'єкта включає в себе те, що сприяє його удосконаленню, прогресу, і виключає те, що цьому заважає, перешкоджає» [5, с. 270-271].

У зв'язку із цим можна припустити, що інтереси бувають істинними і уявними, фальшивими. Істинний інтерес – це такий інтерес, який об'єктивно відповідає потребам прогресивного розвитку особистості. При цьому немає різниці усвідомлюється цей інтерес самим суб'єктом чи ні: законодавство згадує

про інтереси малолітніх, обмежено дієздатних та недієздатних осіб, які захищаються у встановленому законом порядку незалежно від того, чи усвідомлюють їх суб'єкти. Отже, думка О.Г. Певзнера про те, що «відсутність юридично значимої волі у недієздатних вимушує заперечувати і можливість виникнення у них юридично значимих інтересів» [6, с. 15] є неприйнятною як за суттю (адже в такому випадку сутність інтересу зводиться лише до психологічних характеристики особи), так і за формою (адже законодавець прямо передбачає можливість захисту інтересів недієздатних, наприклад у ч. 1 ст. 39 ЦПК України). Саме наявністю таких неусвідомлених інтересів у осіб із недосконалою або дефективною психікою була обумовлена поява такого інституту, як інститут юридичного представництва.

Уявний, або фальшивий інтерес має чисто суб'єктивну природу, є примхливим і непостійним. Уявний інтерес не має об'єктивного підґрунтя і виникає в силу збігу обставин на психологічному рівні. На противагу постійному об'єктивному інтересу, що є гарантією прогресивного розвитку особистості, у особи може виникати тимчасова «заінтересованість», яка носитиме протилежний, руйнівний характер. Так, при об'єктивному інтересі у поліпшенні життєвого рівня, підвищенні добробуту у конкретної особи може виникнути «нездорова» зацікавленість у грі на тоталізаторі; при об'єктивному інтересі у збереженні здоров'я – заінтересованість у вжитті наркотичного засобу. За таких умов законодавець цілком справедливо не лише накладає обмеження на спроби реалізувати такі уявні «інтереси», але й дозволяє поставити питання про спроможність особи, що їх має, захищати свої справжні інтереси. З цією метою запроваджений інститут опіки і піклування, призначений для захисту інтересів недієздатних або обмежено дієздатних осіб, які самостійно не можуть сформулювати або захистити власні об'єктивні інтереси.

Аналіз різних визначень законного інтересу дозволяє помітити, що об'єднуючим моментом в них є відношення до інтересу як до деякої можливості, що надається (допускається) правом. Проте, категорія можливості присутня і в класичному визначенні суб'єктивного юридичного права як міри можливої поведінки.

На нашу думку, суб'єктивне право і юридичний обов'язок – це законодавчо виражені можливості, які мають необхідно наступити, але ще не є дійсністю; законний інтерес – це можливість, яка виникає випадково, не є дійсністю, але настання її стає необхідним у зв'язку з тим, що вона «вписується» в картину можливої дійсності, створену з позицій об'єктивної необхідності. Інакше кажучи, законний інтерес як випадковість може знаходитися тільки в межах необхідності, окресленої суб'єктивними правами і юридичними обов'язками.

Немає сумнівів стосовно того, що для реалізації законного інтересу суб'єктові потрібна свобода волі. Право відкриває перед суб'єктом низку можливостей, втім яку з цих можливостей обрати, як її розу-

міти, і як саме її реалізувати – це вже залежить від вибору цього суб'єкту.

Російський теоретик права С. І. Архипов пише, що право здатне сприяти формуванню прагнень (бажань) особи. Зокрема, бажання володіти річчю може набувати таких форм, як: право власності на річ, право її оренди, довічного успадкованого володіння, безоплатного користування, господарського відання, оперативного управління і т. д. Потрапляючи у сферу права, неоформлене бажання особи отримує свою конкретизацію (знаходить свою форму), а також кошти для свого здійснення. Деякі прагнення волі можуть безпосередньо породжуватися правом, наприклад, бажання брати участь у правовому регулюванні, у правотворчості, у здійсненні правосуддя тощо. Таким чином, право здатне впливати на внутрішній вибір волі і на її прагнення. Воно може створити передумови не тільки для зовнішньої, але і для внутрішньої емансипації волі, для її звільнення від залежності щодо тих спонукаючих мотивів, які сковують її свободу, панують над нею [7, с. 66].

Свобода волі розглядається С. І. Архиповим в творчому, конструктивно-діяльницькому плані (не як свободи «від», а як свободи «для») припускає необхідність уточнити її зміст, а також визначити ті сторони, аспекти, в яких ця свобода себе виявляє. Що стосується змісту свободи волі в праві, то, думається, воно полягає не в тому, що воля має можливість сама по собі діяти, проявляти свою власну активність, а в тому, що вона здійснює свою мету, взаємодіючи з іншою волею. Ця воля не прагне до автономії, незалежності від інших, навпаки, вона обмежує свою автономію, переймає на себе по відношенню до інших певні зобов'язання з тим, щоб спільно діяти, при цьому кожна з них переслідує свої особливі цілі. Вона спрямована не на самоізоляцію, а на реалізацію своїх прагнень в загальному правовому просторі. Тому вона існує не як індивідуальна, відокремлена воля, а як елемент загальної волі. Свій зв'язок з іншою волею вона сприймає не як обмеження своєї свободи, а як її здійснення. Звідси свободу волі в праві можна розуміти як реалізацію суб'єктом права своєї зовнішньої мети за допомогою юридичного зв'язку з іншими суб'єктами права. Ця свобода має не просторовий, «територіальний» характер, що припускає можливість позначення меж, в яких вона існує. Вона має скоріше діяльницько-цільову природу, тобто визначається досягненням волею поставленої мети, здійсненням нею свого прагнення (бажання).

Таким чином, можливість або здатність діяти – це лише перший ступінь, перший стан свободи. Вона має сенс лише в контексті самої дії, здійснення волею своєї мети, тобто як перше наближення до неї. Спираючись на раніше виділені фази (східці) «життя правової волі», можна виділити абстрактно-нормативну можливість діяти (абстрактно-нормативну свободу), пов'язану з абстрактною правовою особою, і реальну (конкретну) можливість діяти (індивідуально-правову свободу), пов'язану з конкретною правовою особою, волею. У одному випадку свобода не має персонального характеру, є статусною свобо-

дою (закріплюється за категорією осіб – суб'єктами права), в іншому випадку свобода є персональною, такою, що належить окремій особі [7, с. 67].

Другий ступінь (стан) свободи – це стан дії волі, здійснення нею зовнішніх вчинків (свобода як реальність, що протиставляє себе свободі як можливості). Тут також, відповідно до вищезгаданих фаз звернення волі, можна виділити, по-перше, односторонню-суб'єктивну свободу волі, що пов'язується із здійсненням волею односторонніх юридичних дій, спрямованих на її здійснення. По-друге, свободу, що об'єктивувалася за допомогою правового зв'язку, який набуває форми узгоджених дій суб'єктів права для досягнення їх цілей.

Третій ступінь (стан) свободи волі – це результат дії волі, підсумок її здійснення. Тут свобода придбає або інституціональний характер – свобода як оформлений, створений або перетворений, змінений в результаті здійснення волі правовий інститут, норма, закон, або форму практичного результату (зробленої послуги, виконаної роботи, отриманої за договором речі і т. д.) або набуває форми правового почуття, форму суб'єктивного самовизначення волі в результаті здійснення її правової мети (відчуття свободи).

Нарешті, четвертий ступінь (стан) правової свободи – це свобода як правова ідея, як поняття правової свободи, як поняття, що сформулювалося в результаті практичного самопізнання, самоосягнення волі (метаправовий стан свободи волі).

Оскільки реалізація свободи волі – це завжди діяльність, то не можна обійти увагою питання про філософське розуміння діяльності. Найпростішою формою процесу діяльності, що постійно відновлюється, є дія, в структурі якої В. С. Гржевов пропонує розрізняти такі функціонально відокремлені елементи: 1) *такий, що спричиняє*, куди входять по-

треби та інтереси, які ініціюють і спрямовують дію; 2) *інформаційно-регулятивний*, що утворюється численною кількістю різноманітних ідеальних програм і моделей дії; 3) *операціональний*, де спонукаючі мотиви перетворюються на власне фізичні дії суб'єкту; 4) *результативний*, де дія суб'єкта об'єктивується, знайшовши самостійну від нього форму існування [8, с. 492].

Таким чином, стає очевидно, що інтерес є не лише причиною, що спрямовує діяльність певним чином, а й спонуканням для реалізації свободи волі у процесі діяльності.

Здійснення дій, спрямованих на задоволення законного інтересу, завжди є таким, що пов'язане із свободою волі суб'єкта права. Зв'язок цей проявляється у тому, що наявність інтересу вимагає від суб'єкта: 1) встановлення ступеню «законності» цього інтересу, відповідності його нормам діючого права; 2) інтелектуального визначення шляхів досягнення і задоволення цього інтересу; 3) здійснення вольових дій, необхідних для задоволення інтересу. При цьому важливо, що здійснення вольових дій має бути дійсно вільним – тобто, свідомо, вільно і самостійно обраним самим цим суб'єктом.

Висновки. Підбиваючи підсумки, наведемо визначення категорії «законний інтерес», виходячи з вищезазначеного. Законним інтересом є домагання у вигляді бажання (тобто хотіння і воління у формі випадковості), що може знаходитися тільки у межах, окреслених суб'єктивними правами і юридичними обов'язками, та віддзеркалює свободу волі суб'єкта права, який здатен самостійно встановити ступінь законності свого бажання, інтелектуально визначити шляхи його задоволення та здійснити потрібні для цього вольові дії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Оборотов Ю. Н. Традиции и новации в правовом развитии : моногр. / Ю. Н. Оборотов. – Одеса : Юрид. л-ра, 2001. – 160 с.
2. Пучков О. А. Теоретико-правовые основания юридической антропологии : Автореф. дисс. ... доктора юрид. наук ; спец. 12.00.01 – Теория права и государства ; История права и государства ; История политических и правовых учений / О. А. Пучков. – Екатеринбург, 2000. – 39 с.
3. Бачинін В. А. Філософія права : підруч. / В. А. Бачинін, В. С. Журавський, М. К. Панов. – К. : Ін Юре, 2003. – 472 с.
4. Малахов В. П. Основы философии права : учеб. пособ. / В. П. Малахов. – М. : Академический проект, 2005. – 238 с.
5. Мальцев Г. В. Социальные основания права / Г. В. Мальцев. – М. : Норма, 2007. – 800 с.
6. Певзнер А. Г. Понятие и виды субъективных гражданских прав / А. Г. Певзнер // Ученые записки ВЮЗИ. – Вып. X. – М., 1960. – С. 10–22.
7. Архипов С. И. Субъект права: теоретическое исследование : моногр. / С. И. Архипов. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2004. – 469 с.
8. Философия : учеб. / под ред. А. Ф. Зотова, В. В. Миронова, А. В. Разина. – М. : Академический Проект, 2003. – 688 с.